

Mihai Valentin VLADIMIRESCU

Mihai Valentin VLADIMIRESCU

**Text și context. Orientări
hermeneutice în scrierile
lui Seneca**

**EDITURA UNIVERSITARIA
Craiova, 2022**

Referenți științifici:

Prof.univ.dr. Alexandru GAFTON

Conf.univ.dr. Claudiu ARIEȘANU

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a
României**

VLADIMIRESCU, MIHAI VALENTIN

**Text și context : orientări hermeneutice în
scrierile lui Seneca / Mihai Valentin**

Vladimirescu. - Craiova : Universitaria, 2022

Conține bibliografie

ISBN 978-606-14-1879-4

1

© 2022 by Editura Universitaria

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețelele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

INTRODUCERE

„Gândește-te că rodul înțelepciunii este bucuria neîntreruptă... Ai, așadar, un motiv pentru care să dorești să fii înțelept: omul înțelept nu este niciodată lipsit de bucurie. Această bucurie izvorăște numai din cunoașterea virtuților proprii.” (Epistola 59.16)

Atunci când am citit o primă carte a lui Seneca, m-am trezit subliniind pasaje întregi și însemnând pe margine cuvinte-cheie precum liniște, călătorii, durere, conștiință, moarte, prietenie. Aș putea spune că a fost un fel de dragoste la prima vedere. Chipul lui Seneca nu ajunge la noi străbătând distanțe uriașe. Din contră, îl simțim apropiat, familiar. Tutore, consilier imperial, victimă a lui Nero, retor, scriitor de satire, autor de tragedii, de epistole morale și de tratate filosofice și științifice, Seneca rămâne unul dintre cei mai mari gânditori ai Antichității clasice. Nu este puțin lucru să devii o figură a istoriei universale, în afara țării de origine. Figura sa are corporalitatea unei statui. Citind în mod constant scrierile lui Seneca am

descoperit din ce în ce mai mult înălțimea învățaturii sale, având totodată un sentiment iritant de răspândire, un fenomen pe care însuși Seneca îl descrie: dacă citim și niciodată nu scriem, această lectură va slăbi puterea noastră intelectuală. Acesta a fost de altfel unul din motivele pentru care m-am și hotărât să aștern în scris idei și impresii despre scrierile lui Seneca.

Destinatarii lucrărilor lui Seneca suntem noi, cei de azi, vulnerabili în fața fragilităților istorice și psihologice care ne fac să înțelegem din plin cuvintele lui Seneca. Vocea lui puternică ne grăiește despre virtute și despre adevăr, despre minciună și despre prefăcătorie, despre viață și despre moarte, despre patimi și despre invitația permanentă de a „avea grijă de sine” pentru a putea avea grijă de alții. Pe întreg parcursul operei sale, Seneca abordează îndeaproape temele împletirii mizeriei și a măreției vieții, a enigmei timpului, a raportului omului cu banii, a fricii de moarte și a victoriei asupra acesteia, a darului de neînlocuit al prieteniei. Pe lângă toate acestea, Seneca este și un foarte fin psiholog și un medic al sufletului în cel mai înalt sens al cuvântului.

În fiecare pagină a operei sale, Seneca trezește în noi o emoție puternică. Ne cere permanent o judecată critică asupra modului nostru de a ne purta, subliniindu-ne tensiunea eroică a omului expus eșecului la fiecare pas, dar care nu renunță la dorința de a fi mai bun.

Seneca moare scriind. Și-a tăiat venele de la mâini. Și-a

tăiat venele din spatelul genunchilor. A luat otravă. În cele din urmă, a murit asfixiat într-o baie supraîncălzită. Dio Cassius îl descrie pe neliniștit în ultimele lui clipe, modificând cartea pe care o scria și încredințându-o unor persoane întrucât se temea că ultimele sale scrieri ar putea ajunge în mâinile lui Nero care le-ar fi distrus. Tacitus îl prezintă sângerând și dictând, într-un anumit sens, scriindu-și propriul sfârșit. Seneca a murit sub luminile lumii, ca un toreador, ca un star, ca unul care și-a trăit viața doar pentru lume. A fost un înțelept întrucât, trăind intens, nu a fost surprins de propria moarte și a știut să și-o trăiască. Seneca este totodată o figură reprezentativă a tragediei, a tragediei înțeleptului care face parte din lume, a înțeleptului care nu se retrage în sfera ideilor din lipsă de credință. Din acest punct de vedere, Seneca este un „caz aparte” în cultura mediteraneană.

Ajuns în cele din urmă marginalizat, urât chiar în anturajul neronian, profund întristat de ruina marelui său vis, filosoful privește la ceea ce îi rămâne din viața sa frântă nu pentru a se abandona durerii, deprimării sau regretului, ci pentru a oferi sfaturile sale celor care îi vor citi scrierile. Este modul său de a duce la capăt cu o energie incredibilă ceea ce el însuși numește „lupta în retragere”.

Pentru Seneca, singurul stăpân al omului este el însuși și el nu răspunde decât în fața lui însuși. Seneca nu este un confesor, el este un medic, o persoană care te ajută să te vindeci, o persoană care își pune experiența la dispoziția

prietenului său, însă prietenul este cel care trebuie să acționeze asupra lui însuși. Nu există nicio autoritate exterioară vrednică de a fi considerată elementul rațional coordonator al cuiva. Morala senecană nu este morala unui singur gest, ci a întregii personalități. Seneca încearcă permanent să formeze un caracter, un om care să fie întru totul bun, neurmărind doar o singură acțiune în baza unei norme prestabilite. Morala pe care o propovăduiește Seneca este mai curând globală decât fragmentată.

Cărțile lui Seneca rămân un adevărat bestseller și ocupă primul loc între operele cerute de omul zilelor noastre, dintre toate cele care ne-au parvenit din partea autorilor latini. Seneca nu este doar unul din cei mai citați autori latini, ci și unul dintre cei mai studiați. Cu toate acestea sunt puțini cercetătorii care se apleacă asupra gândirii sale cu entuziasm și cu certe competențe de caracter filosofic și tot puțini sunt și aceia care încearcă să înțeleagă conceptele sale de bază și implicațiile lor.

Seneca este unul dintre cei mai moderni, dar totodată și unul din cei mai tulburători autori latini. Existența sa zbuciumată este marcată de foarte multe contradicții, ca și cum antiteza dintre bine și rău ar fi trebuit să se întrupeze într-o singură persoană. El predica binele, însă conduita sa nu era una lipsită de defecte. El ne arată, atât prin viața cât și prin operele sale, atât luminile virtuții cât și capcanele viciilor. A dus o viață contradictorie, a cunoscut toate atrocitățile de la curtea imperială, însă nu a avut forța de a

li se opune așa cum ar fi trebuit pentru a fi coerent cu ceea ce spunea în scrierile sale. Cum poate un așa numit filosof stoic să fie unul din cei mai bogați oameni ai Imperiului Roman? Acest paradox îl face pe Seneca una din cele mai fascinante figuri din Antichitate. Dincolo de genialitatea evidentă, Seneca era întru totul uman, cu căderile și neajunsurile specifice condiției umane.

Stoicul Seneca se bucura în vremea lui de momentul său magic, atât în mințile cât și în faptele filosofilor. Nenumărați solitari austeri, fără să își dea seama, gândeau sau chiar trăiau în felul în care le predicase el. Toate acestea până când criticii secolului următor au adus înapoi îndoiele vechi: Dio Cassius și Tacitus vor fi vocile care îl vor acuza, în mod vehement, de ipocrizie, de oportunism și de uriașe îmbogățiri ilegale.

El a fost foarte iubit în special pentru vivacitatea expresiei sale, pentru eficacitatea inegalabilă a scrierilor sale, pentru profunzimea conceptelor sale care se îndepărtau de tradiție și se deschideau spre noi orizonturi. Scopul principal spre care tinde filosofia lui Seneca nu este cel al unei simple cunoașteri abstracte, ci acela de a controla efectele pe care această cunoaștere le are asupra omului.

Seneca și neostoicismul vor aduce în primplan unul din conceptele structurale ale stoicismului antic: marile rele constau în valoarea greșită pe care noi le-o dăm. Parcă ținându-te de mână, Seneca te învață că nu lucrurile în sine trebuie modificate, ci aprecierile pe care noi le avem în

privința lor. El pune un mare accent pe cunoștințele pe care le avem despre sufletul nostru și pe raportul implicit pe care sufletul îl stabilește cu lucrurile. Pe scurt, nu din materia lucrurilor se naște pentru noi valoarea lor, ci din forma pe care ele o iau în sufletul nostru, din virtutea sau viciul cu care noi ne raportăm la ele.

Cariera tristă a mentorului lui Nero va atrage întotdeauna interesul celor pasionați de Antichitate, cu atât mai mult cu cât Seneca era deja celebru în Pompeii și în Herculaneum, numele său și citate din scrierile sale fiind descoperite pe pereții clădirilor publice. Unul din elementele cele mai frapante pentru cei care studiază viața lui Seneca îl reprezintă versatilitatea rolurilor jucate de către el: puternic om politic, scriitor poet, filosof care tratează surprinzător de multe teme, prieten, fiu, frate, îndrumător moral, orator devotat artei vorbirii libere și puterii de convingere.

Această figură complexă și intrigantă, implicată atât de mult în labirintul politic și în controversata domnie a lui Nero, a atras specialiști din numeroase ramuri ale cercetărilor moderne, de la istoria imperială la biografia literară, de la filosofia etică la istoria literară. În vremuri care încurajează cercetarea transdisciplinară, această bogată diversitate de interese cu greu poate oferi o singură explicație privitoare la creșterea uluitoare a cercetărilor senecane în ultimele trei decenii. Serviciile lui Seneca de tutore al împăratului Nero s-au dezvoltat

treptat în serviciile pentru stat.

Seneca era foarte interesat de cum trebuie trăită viața. El nu a practicat filosofia în mod abstract. Pentru Seneca, cel mai important proiect de îndrumare este să îi sprijine pe cititori să sorteze conceptele pe care le au și să îi învețe să recunoască dacă impresiile pe care le au sunt legate de conceptul potrivit. Seneca este foarte interesat de definiții, nu de silogisme. El nu discută cum sunt legați termenii dintr-un silogism unii de alții. Pentru Seneca important este înțelesul acestor termeni. Conceptele inconsistente nu sunt doar lipsite de folos, ci sunt și periculoase, întrucât sunt sursa unor impresii înșelătoare la care poate consimți un cititor mai puțin atent.

Seneca este unul din marii gânditori care au știut să realizeze trezirea dintr-o credință dezolantă. Cu toate acestea, așa cum făcuse Socrate, el a trăit pentru alții. Seneca este unul din înțelepții care, renunțând la domeniul cunoașterii pure, îndreaptă o privire milostivă spre omul de pe stradă de orice condiție socială. El nu îi dă omului ceea ce știe deja, ci ceea ce are nevoie. Gândirea lui nu constrânge la nimic, ci dimpotrivă, are ceva muzical și cald. Sunt sunete care liniștesc, care înveselesc, care mângâie, spre deosebire de toate celelalte filosofii care obligă să rămâi în stare de maximă vigilență.

Vedem în el un medic, un filosof vindecător care, fără să fie prea legat de un sistem, luând chiar în derândere gândirea excesiv de riguroasă, aduce remediul care

consolează. Seneca devine împlinirea a ceea ce simțim că lipsește în mod esențial, împlinirea dorinței împărtășite de toți oamenii. Este o figură clară, completă, dar are și mister, iar acest mister conferă o și mai mare seducție. Seneca este extrem de clar, însă gândirea sa nu se revelează așa cum se întâmplă cu stoicii. Misterul său și seducția sa se nasc în mod sigur din faptul că vorbesc despre ceva de care am dori să ne eliberăm o soluție a vieții noastre pe care am vrea să o evităm, o cale pe care nu suntem convinși că am vrea să mergem. Toți reprezentanții Antichității anterioare creștinismului sau care se sprijineau pe creștinism sunt purtătorii unui medicament amar. Oferă o cucută pe care ei înșiși o beau până la fund. Filosofia antică, în special cea stoică, este un medicament amar, format din atenție și abținere, este o trezire la realitate care necesită tot curajul nostru. Seneca aparține acestei categorii a filosofilor antici care aveau rolul de a asigura amara trezire a rațiunii.

A vorbi despre gândirea vie a lui Seneca înseamnă, practic, a vorbi despre figura vie a persoanei sale. Merită să privim îndeaproape această figură fascinantă. Imaginea înțeleptului corespunde Antichității, și anume lumii necreștine, pentru că încă nu exista creștinismul sau pentru că lumea păgână supraviețuia încă alături de creștinism. Seneca nu le vorbește doar filosofilor, le vorbește oamenilor de cultură în general. Nu putem citi opera lui Seneca ignorându-i viața care a fost de-a dreptul

romanescă, cu halucinante lovituri de scenă de o extraordinară semnificație. Însă reconstrucția vieții lui Seneca nu poate fi unul din elementele de bază în vederea înțelegerii gândirii sale. Trebuie, în schimb, să reconstituim acel cadru structural al problematicei sale atât de complexe, iar apoi să pătrundem în dificilele probleme de caracter fizico-metafizic, psihologic și etic cu care se ocupa autorul nostru, chiar dacă în mod aparent doar în trecere.

Matricea etică și psihosociologică a operei lui Seneca devine garantul unei etici identitare și normative de o extraordinară vitalitate care a fascinat și fascinează de-a lungul secolelor, întrucât face posibilă deplina încrucișare a temelor. Omul zilelor noastre se confruntă cu trecutul și privește vivacitatea care animă scrierile lui Seneca nu ca pe ceva antic, ci cu ochii unei modernități care necesită o nouă reconfigurare.

Emblematică pentru gândirea sa rămâne atitudinea încurajatoare a medicului de suflete Seneca față de prietenul său Sereno, atunci când îl asigură că nu este vorba despre o boală, despre o afecțiune serioasă, ci că are de-a face doar cu niște indispoziții caracteristice omului care a ieșit dintr-o boală grea. De acum, însănătoșirea este aproape, este vorba doar de a avea încredere deplină în sine, de a dobândi acea condiție de împăcare bucurasă cu sine și cu propriile fapte, semnul înțelepciunii și al liniștii. Aceasta este, de altfel, una dintre temele preferate ale lui

Seneca, pe care o va relua în scrierile sale ori de câte ori contextul îi va permite acest lucru. Este vorba despre pacea sufletului înțeleasă ca stare de bine situată la aceeași depărtare atât de depresie, cât și de euforie. În centrul intervențiilor sale terapeutice vom regăsi de multe ori această preocupare față de păstrarea liniștii.

Ca și în dialogurile lui Platon, scrisorile lui creează atmosfera schimbului filosofic inter-personal, cu diferența că mediul acestui schimb nu este o conversație față-în-față, ci o intimă corespondență între prieteni.

Lucius Annaeus Seneca, fiul Helviei și al retorului Lucius Annaeus Seneca, se naște la Corduba (astăzi Cordoba), capitala Hispaniei Baetica, aproape de începutul erei noastre (probabil 4 î.Hr.), dintr-o bogată familie provincială de rang ecvestru. Tânărul este adus la Roma de tatăl său, împreună cu cei doi frați ai săi. Însemnările privitoare la viața și la tinerețea sa sunt deduse din însemnări autobiografice și din izvoare istorice (*Analele* lui Tacitus și *Istoria romană* a lui Dio Cassius) și biografice (*Vitae Caesarum* a lui Suetonius) care narează viețile împăraților (Caligula, Claudius și Nero), protagoniști ai unui scenariu politic în care puterea adună în sine toate viciile guvernării tiranice. Într-un asemenea cadru socio-politic operele lui Seneca se constituie drept loc al denunțării degenerării omului. Literatura senecană devine spațiu al temelor consacrate problemei „bunei întrebuintări” a sărăciei și a bogăției, a rațiunii și a patimilor, a timpului, a bolilor și a suferinței, a vieții și a morții.

Tânărul Seneca a avut un interes timpuriu pentru filosofie, oratorie și literatură. În cursul unei lungi cariere, a crescut pentru a deveni consilierul apropiat al împăratului Nero și cea mai proeminentă figură literară a generației sale, publicând mult atât în proză, cât și în poezie.

Seneca și-a petrecut cea mai mare parte a vieții în penumbra periculoasă a curții imperiale, îmbinând predicarea unei filosofii stoice aspre cu preocuparea pentru putere. Tânăr fiind, Seneca vine la Roma unde, asemenea fratelui mai mare, Galion, își croiește drumul spre sfera politică a vieții sociale. Novatus îl va întâlni și pe Apostolul Pavel, principala recunoaștere modernă provenind din Faptele Apostolilor, de unde aflăm că, în calitate de guvernator al Achaiei, a refuzat să îl persecute pe apostolul Pavel așa cum cereau evreii. Seneca însuși a trăit atât urcușurile, cât și coborâșurile dragostei frățești. Fratele mai mare a intrat în Senat cam în aceeași perioadă în care a intrat și Seneca, iar mai târziu a slujit ca proconsul al Achaiei, în timpul lui Claudius. Fratele mai mic, deși a preferat filosofia, a slujit ca procurator, netrecând însă niciodată de rangul ecvestru. Legătura lui Seneca cu frații săi a evidențiat în mod clar întrajutorare, întrucât carierele lor politice au avansat odată cu influența lui drept consilier al lui Nero. Oricum ar sta lucrurile, este evident faptul că Seneca și-a idealizat frații în scrierile sale filosofice.

La Roma a fost profund impresionat de profesorii săi, în special de Sotion, care pare să fi combinat o doctrină

pitagoreică cu învățătura moralizatoare a lui Papirius Fabianus. Timp de un an tânărul Seneca a adoptat un regim vegetarian până când tatăl său l-a avertizat că o astfel de excentricitate nu era recomandată pentru un aspirant la o carieră politică. A renunțat la aceasta și a împlinit mici slujbe, însă progresul său a fost întrerupt de o boală ale cărei simptome erau vâlguirea și depresia acută, acestea determinându-l să se retragă în Egipt timp de câțiva ani. Întorcându-se la Roma la vârsta de treizeci de ani, a devenit chestor, a intrat în Senat, iar prin elocința sa în instanțele judecătorești și-a dobândit atât reputația, cât și banii. Ascensiunea la tron a excentricului Caligula a reprezentat începutul unei perioade tensionate, întrucât Seneca era renumit pentru arta oratoriei. A fost salvat de la moarte numai prin intervenția uneia dintre amantele împăratului, care l-a prezentat pe orator ca fiind deja cu un picior în mormânt.

Putem afla foarte multe detalii despre adevăratul caracter al lui Seneca din scrierile lui Plinius cel Bătrân, Tacitus și ale altor autori din primul secol al erei noastre, însă, din păcate, doar prea puține lucruri semnificative reies din scrierile sale. S-au scris foarte multe lucruri de către alții despre impresionanta sa versatilitate literară, despre considerabila sa elocință, despre înaltele sale concepții filosofice și despre importanta influență restrictivă asupra lui Nero. Însă s-au scris multe și în sens negativ, de la alegerii privitoare la ipocrizia sa și influența